

HALK HİKÂYESELİĞİ GELENEĞİMİZ AÇISINDAN "KOZI KÖRPEŞ - BAYAN SULU JIRI" ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ

Bekir ŞİŞMAN*

HİKÂYESİNİN ÖZETİ:

Eski zamanlarda iki zengin yaşardı ki, bunlardan Karabay cimri idi, Sarıbay cömert. Her ikisi de halkın kıskançlığı yüzünden yurtlarını terk edip "Balta-lı Bagaçalı" yöresine yerleşir. Halkın sevgisine mazhar olan Sarıbay han seçilir.

Bir gün avda karşılaşan Karabay ile Sarıbay tanışıp dertleşirler. Karabay Sarıbay'a kendisinin 89 yaşında, çocuğu bulunmayan, dünyadan ümidini kesmiş biri olduğunu söyler. Sarıbay da ona Allah'tan ümidin kesilmeyeceğini, kendisinin de çocuğunun bulunmadığını anlatır. Aralarında dostluk başlar ve çocukları olduğunda birbirlerine vereceklerine söz verirler. Daha sonra avda gördükleri bir maralı (dişi geyiği) Sarıbay'ın öldürmesi için Karabay ısrar eder. Sarıbay da Ona: "bu maralı öldürürsem hanımuma zarar gelir; öldürmezsem senin evine hızır uğrar" der. Ancak Karabay'ın ısrarı üzerine Sarıbay istemeyerek maralı öldürür. Sarıbay'ın attığı ok maraldan geri döner ve Sarıbay'ı da öldürür.

Bu arada onlar avda iken Sarıbay'ın oğlu (Kozu), Karabay'ın kızı (Bayan) doğmuştur. Karabay kızı olduğunu kendisine müjdeleyen kekeme kadını kamçılar. Kadın da onu lanetler (kargışlar).

Sarıbay'ın karısı gördüğü rüyayı Taylak'a (Sarıbayın yardımcısı) anlatır ve Sarıbay'a birşeyler olduğunu söyler.

Taylak ormanda Sarıbay'ın cesedini bulur. Kırk arkadaşıyla dolaşan Hanım'a Keloğlan hadiseyi bildirir; Hanım ağıt yakar. Keloğlan Hanım'a han olmasını teklif eder. Akıllı ve cesur olan Hanım bunu kabul etmez ve Sarıbay'ın yerine Taylak'ı uygun görür.

Cenaze töreni düzenlenir. Törende yemek verilir, yalkı (at) koşturulur, ve ödül olarak beşyüz at verilir. Halk burada Sarıbay'la Karabay'ın anlaşmasını öğrenir. Taylak oğlu Tanas'ı Karabay'a anlaşmaya uyması için gönderir. Ancak Karabay gelen heyeti kovar.

Karabay Sarıbay'ın yurdu olan Sarıarka'da rahat edemeyeceğini anlar ve oradan allesi ile birlikte ayrılır. Önce Semey'e daha sonra Kulja'ya ve oradan da Sır'a gelip yerleşirler. Burada kırk gün kıtlık çekerler ve kıtlık yüzünden Şu'ya taşınırlar. Şu'da Kodar isimli bir kişi Karabay'a kızını kendisine vermesi karşılığında onun sürülerini bu kıtlıktan zararsız çıkarabileceğini söyler. Karabay da kızını büyütüğünde ona vereceğine dair söz verir. Kodar büyük bir kuyu kazar, oradan çıkardığı su ile sürüyü kıtlıktan (kuraklıktan) zarar görmeden çıkarır. Karabay Kodar'ın tavsiyesi ile Ayagöz'e yerleşir. Aradan 13 yıl geçmiştir, bayan 14 yaşına erişmiştir.

Bayan üvey ablalarından Kozu'yı öğrenmiş ve ona görmeden aşık olmuştur. Bayan'ın güzelliğini duyan doksan yurdun doksan yiğidi Bayan'ı ararken birbirleriyle karşılaşır, sonra aralarında vuruşmadan şanslarını denemeleri ko-

* O.M.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Öğr. Gör.

nusunda anlaşılır. Karatav, Tarbagatay üzerinden Ayagöz'e gelirler. Ancak Kodar hepsini yener ve kendisine esir eder.

Taylak'ın küçük kardeşi Aybas Kozı'nın namusu için Bayan'ı aramaya karar verir. Yedisu'yu geçip Ayagöz'e gelir. Orada Bayan'ı ablalarıyla nehir kenarında yemiş toplarken görür. Bayan'a her şeyi anlatır. Bayan yüzüğünü Kozı'ya gönderir. Bu arada Aybas Kodarla karşılaşır ve onu yener. Daha sonra Göktay isimli atıyla oradan uzaklaşır.

Aybas Kozı'yı toyda bulur, ona olayları anlatır ve emaneti verir. Kozu durumu annesine anlatır, annesi de ona olayları anlatamı kargışlar.

Kozı Bayan'ı görmek ister. Ancak annesi kötü bir rüya gördüğünü ve endişelendiğini söyler. Annesini dinlemeyen Kozı, Taylak'tan müsaade alır ve yola çıkar. Kozu'nun gidişine üzülen halk ağlar, ağlarken yer titrer. Aybas da Kozı ile gitmek ister, ancak Kozu onu yanına götürmez.

Kozı çok yer dolaşır, kendisi ve atı zayıf düşer. Annesi rüyasında Kozı'nın zayıfladığını görür. Halkını toplar, falcılara fal baktırır, yüz koyun adar, herkes Kozı için dua eder. Dualar kabul olur. Kozı'nın yanına bir kervan gelir. Kervandan ak sakallı biri çıkar. Kozı'ya yardım eder, ona şekil değiştirecek bir dua ve sihir öğretir. İhtiyar, Kozı'yı Onbeş gün misafir eder, ona onbeş gün yetecek yemek bırakır ve oradan ayrılır.

Kozı Ayagöz'e gelir, orada kel şekline girer ve nehir kenarında bulunan Karabay'ın sürüstünün çobanı ile anlaşır onun yerine geçer. Sürüytü akşam olunca ahıra getirir. Bayan onun gerçek çoban olmadığını anlar. Kozı akşam yattığında yüzünün nuru etrafı aydınlatır. Bayan onun yanına üç kez gelir ancak onu uyandırmaya çekinir.

Bayan onun kim olduğunu tam anlamak için bir kızın üzerine post giydiren sürüye katar. Kız Kozı'nın gerçek kimliğini anlar ve Bayan'a söyler. Bayan Ko-

zı'nın gerçek kimliğini öğrendikten sonra onun yanına gider ve iki aşık kucaklaşırlar, dertleşirler. Aradan bir yıl geçer. Kozı gece kuzu, gündüz kel çoban rolüne devam eder.

Kozı Kodar'a itaat etmez ve onu yere yıkar. Kodar Kozı'ya kendisini bırakması halinde ne isterse yapacağını söyler.

Karabay'ın himayesi göçe devam eder. Yazın yaylalarda, kışın kışlaklarda geçer. Bu arada Kodar Bayan'ın kendisini değil de Kozı'yı sevdiğini öğrenince çok öfkelenir ve Kozı'yı düelloya davet eder. Kozı onu hem ok atmada hem de güreşte yener.

Karabay'ın arkadaşı Sasanbay'ın köyünde yedi gün yedi gece toy olur. Karabay'ın ahalisi toya gider. Kozı ile Bayan toya katılmaz ve başbaşa kalırlar. Bu olayı köye geri dönen Kodar'a bir kadın anlatır. Kodar hırsından parmağını ısırır ve koparır. Toya geri dönüp Karabay'dan suyunu geri ister. Sasanbay ona Kozı'yı zehirli içki ile öldürmesini tavsiye eder. Toya çağrılan Kozı'ya herkes zehirli içki ikram eder. Morarmaya başlayan Kozı'ya Bayan'ın ablaları soğuk su dökerler ve Kozı kendine gelir, atına binip oradan uzaklaşır. Kendisini takip eden Kodarı okla yaralar.

Kodar'ın doksan esiri Bayan'ı Kozı'ya vermek istemez. Doksan esirin içinde Kösem Sarı isimli bir yiğit vardır ki o arkadaşlarının yanından kaçarken Kozı ile karşılaşır ve onunla dost olur.

Kodar bir ağacın altında uyuyan Kösem Sarı'yı Kozı zannedip öldürür ve başını kesip köyde teşhir eder. Bayan kesik başı görüp onun Kozı olmadığını anlar. Arkadaşının başsız cesedi ile karşılaşan Kozı onun intikamını Kodar'ın başını keserek alır. Karabay'ı öldürür ve cesedini köpeklerle yedirir.

Kozı ile Bayan'ın gizlice yaptıkları çocukları Külip dokuz yaşına basmıştır. Kozı oğlunu kendi yurduna gönderir. Oğlu orada Han olur, kendisi de Bayan ile mutlu kalır. (Bu varyant Kazak ozan Bisembay'ın ağzından derlenmiştir.)

HİKÂYESİNİN TAHLİLİ

A. HİKÂYESİNİN ANA EPİZOTLARI

1. Kahramanın Doğumu

Çok zengin olan Sarıbay ile Karabay'ın çocukları olmuyordu. Birgün avda karşılaştıklarında Karabay Sarıbay'a 88 yaşında olmasına rağmen çocuğunun olmadığını tüzüntü ile anlatır. Sarıbay da onu teselliye çalışır ve kendisinin de çocuğunun olmadığını söyler. Daha sonra çocukları olursa birbirleriyle evlendireceklerine dair sözleşirler. Daha onlar avda iken Sarıboy'un oğlu (Kozi) Karabay'ın kızı (Bayan) olur.

2. Kahramanın Ailesi:

Hikâyenin kahramanları olan Kozi ile Bayan'ın babaları varlıklı kişilerdir. (Her ikisinin de 90.000 sürüsü vardır.) Sarıbay'ın hanımı basiretli bir kadındır, akıllı ve cesurdur. Kendisine teklif edilen hanlığı kabul etmez ve yerine daha uygun olacağını düşündüğü Taylak'ı geçirir.

Karabay'ın hanımı da iyi bir insandır ve kızını Kozi'ya vermek ister. Ancak Karabay'ı ikna edemez. Bayan'ın üvey ablaları da Bayan ile Kozi'nun evlenmelerine taraftardır.

3. Kahramanın Tahsili:

Hikâyede kahramanların tahsiliyle ilgili direkt bilgi yoktur. Ancak onların iyi eğitildikleri özellikle Kozi'nun bir Şehzade gibi yetiştirildiği, hikâyenin akışından ve verdiği mücadelelerden anlaşılmaktadır.

4. Kahramanın Aşık Olması:

Hikâyede her iki kahraman da birbirlerini görmeden aşık olmuşlardır. Aybas'ın toyda olanları Kozi'ya anlatmasıyla Kozi'nun içine aşk odu düşmüştür. Yine olanları üvey ablalarından işiten Bayan da Kozi'ya görmeden aşık olmuş ve yemeden, içmeden kesilmiştir.

5. Engeller ve İmtihanlar:

Hikâye de aşıkların kavuşmasını engelleyici birçok unsur mevcuttur. Bunların en başında kızını Kozi'ya vermek istemeyen ve bu yüzden ailesini diyar di-

yar geçdiren Karabay vardır. Daha sonra olayları öğrenip Bayan'ın yanına gitmeye çalışan Kozi'yı annesi engellemek ister.

En büyük engel ise hikâyedeki üçüncü ayağı oluşturan Kodar'dır. Vak'a esas itibarıyla Kozi ile Kodar'ın bazan gizli bazan açık mücadelesi üzerine inşa edilmiştir. Bu mücadeleyi de Kozi kazanmıştır. (Bu epizot aynı zamanda "sevginin bir başkası ile evlendirilmek istenmesi" epizotunu da ihtiva eder).

Ayrıca doksan ülkeden gelen Kodar'a esir düşen doksan yiğit de (daha sonra biri ayrılır) Kozi ile Bayan'ın kavuşmalarını engelleyici misyon üstlenmişlerdir. Toya çağrılan Kozi'ya ölmesi için zehirli içki verme fikri ve eylemi de engeller epizotunun bir parçasını oluşturur.

6. Sonuç:

Sonuç bölümünde tüm engellere rağmen her iki aşık (kahraman) birbirine kavuşur. Oğulları sultan olur; kendileri mutlu kalır.

B. HİKÂYEDE

KULLANILAN MOTİFLER

Âşığın seyahate çıkması motifi:

Kozi sevdiği bayanı arayıp bulmak, ona kavuşmak için gurbet yollarına düşer.

At motifi: Kozi'nun atı "Küren" Aybas'ın atı "Göktaş" olağanüstü özelliklere de sahip, iyi yetiştirilmiş atlardır ve kahramanların önemli yardımcılarıdır.

Av motifi: Avcılık Türklerde esastır. Hikâyede Karabay ile Sarıbay'ın avda karşılaşmaları bir motif olarak kullanılmıştır. Yine dişi maralın avda Sarıbay tarafından öldürülmek istenmemesi av motifini oluşturan öğelerdendir.

Can yoldaşı motifi: Aybas ve Kösem Sarı Kozi'nun can yoldaşlarıdır.

Fal (gelecekte haber verme) motifi: Kozi'yı rüyasında sıkıntıda gören annesi falculara danışır, fal baktırır, onlardan birşeyler öğrenmek ister.

Görmeden aşık olma motifi: Her iki kahraman da birbirlerini görmeden, ancak birbirleri hakkında duydukları

şeylere binaen âşık olurlar.

Hızır (pîr, derviş) motifi: Yolda kalan Kozi'ya bir kervan yaklaşır, kervanda bulunan ak sakallı bir ihtiyar ona yardımcı olur, çeşitli dualar öğretir. Avda, Sarıbay Karabay'a "Maralı öldürmezsek senin evine Hızır uğrar" der.

İmtihan motifi: Kozi ile Kodar köyde ok atarak ve güreşerek birbirleriyle yarışır. Yarış Kozi kazanır.

İntikam motifi: Kozi Kösem Sarı'nın intikamını Kodarın başını keserek alır.

Kırk (Sayı) motifi: Sarıbay'ın hanımı kırk arkadaşıyla gezintiye çıkar. Hikâyede kırk gün kılık olduğu da geçmektedir.

Kocakarı motifi: Karabay kendisine kızı olduğunu haber veren kekeme kadını kamçılar. O da ona lanet okur. Ayrıca gelişen bölümlerde Bayan ile Kozi'nun buluşmalarını Kodar'a bir acuze kadın anlatır.

Kötülerin Cezalandırılması, İyilerin Mükafatlandırılması motifi: Hikâyede kötülerin kötüsü olan Karabay sonunda hak ettiği cezaya çarptırılır. Yine onun kadar kötü olan Kadar da sonunda yaptıklarının cezasını çeker.

Hikâyede iyi karakterleri sembolize eden Kozi ile Bayan birbirlerine kavuşurlar ve mutlu kalırlar.

Rüya motifi: Sarıbay'ın hanımı gördüğü rüyalarla hem kocasının öldüğünü, hem de oğlunun sıkıntı içinde kaldığını hisseder.

Sihir, sihirbaz motifi: Yolda kalan Kozi'ya bir ihtiyar yardım eder, ona dua ve sihir öğretir.

Tebdil-i kıyafet motifi: Yolda kalan Kozi'ya bir ihtiyar şekil değiştirecek bir dua öğretir. O da Bayan'a kavuşma uğruna kel bir çobanın kılığına (şekline) girer. Çobanın gerçekte kim olduğunu anlamaya çalışan Bayan, kızlardan birine post giydirerek kuzu şekline büründürür ve sürüye salar.

Üç (Sayı) motifi: Karabay'ın iki evlatlık, bir de öz olmak üzere üç kızı var-

dır. Bayan yatmakta olan Kozi'nun yanına üç kez gelir. Kodar Bayan'ın yanına gider ve üç gün sonra gelir.

Yedi (sayı) motifi: Sasanbey'in köyünde 7 gün 7 gece toy olur.

C. HİKÂYEDE OLAĞANÜSTÜLÜKLER:

Hikâyede adı geçen Kösem Sarı On, Bulan dokdan kişi kuvvetindedir. Aybas Goktay isimli olağanüstü bir ata sahiptir. Kozi Bayan'ı aramaya giderken herkes ağlar ve yer titrer. Yatakta yatan Kozi'nun nuru etrafı aydınlatmaktadır. İşte tüm bu özellikler hikâyedeki olağanüstülükler kategorize etmektedir.

D. HİKÂYEDEKİ DİN VE İNANÇ UNSURLARI:

Hikâyede Sarıbay ava çıkmadan önce sabah namazını kılar. Onun dini inancı tamdır. Kozi annesini, malını, yurdunu Allah'a emanet eder, yola düşer. Taylak ona dua eder. Rüyada oğlunu iyi görmeyen Sarıboy'ın hanımı oğlunu sağ-salim dönmesi için yüz adet adak adar. Zorda kalan Kozi için herkes dua eder ve duaların kabul olması neticesinde bir ihtiyar çıkagelir. Kozi'ya yardım eder, ona şekil değiştirecek bir dua öğretir. Ölülerin başı kibleye çevrilmektedir.

Ayrıca hikâyede dişi maralı öldürmenin kötülük (uğursuzluk) getireceği inancı işlenmektedir ki bu anlayış Kazaklar arasında günümüzde bile yaşamaktadır.

E. HİKÂYEDEKİ KÜLTÜR VE MEDENİYET UNSURLARI:

Hikâyede geçen pek çok unsur, Türk Kültür ve Medeniyetinin birer yansımasından başka bir şey değildir. Hayvancılıkla geçinme, göçebe hayat sürme, cenâzede yemek verme, at koşturma, beşik kertmesi, iyi haberin müjdelenmesi, kargışlama, ağıt yakma, kadının kocasına sadakati ve yigittliği, ölenin başının sağa (kibleye) çevrilmesi gibi unsurlar Türk kültür hayatının hikâyeye yansımış biçimleridir.

Ayrıca av türleri düzenleme ve avcılığa önem verme, ancak dişi maralı (geyiği) öldürmeme gibi davranışlar da değişmez kültür kalıntıları olarak eserde yerini almıştır. Eserde at yetiştiriciliğinin, atın önemi vurgulanmaktadır. yarışma düzenlendiğinde tür olarak okçuluk, at yarışı ve güreş tercih edilmektedir.

Yine evladın silaya çıkmadan önce büyükleriyle vedalaşması bizim kültürümüzün bir parçasıdır. Toy düzenlemek ve beyleri ak otağda konuk etmek de bu şekilde izah edilebilir.

F. HİKÂYEDE GEÇEN ADLAR:

1. Kişi Adları: Karabay, Sarıbay, Sarıbay'ın Hanımı, Karabay'ın Hanımı, Kekeme Kadın, Taylak, Keloğlan, Tanas, Ay ve Tansık (Karabay'ın evlatlıkları), Kösem Sarı, Bulan, Aybas, Aksakallı İhtiyar, Köydeki Kadın, Kozi ve Bayan.

2. Yer Adları: Sarıarka, Semay, Kulja, Şır, Şu, Ayagöz, Aladağ, Karatav, Tarbagatay, Jetisu, Abıralı Jalavlı, Baltalı Baganalı

G. SONUÇ:

Yapılan bu çalışma dil ve üslûb çalışması olmayıp hikâyeyi, Halk Hikâyeciliği Geleneği açısından incelemeye matuf bir çalışmadır. Hikâyenin, ana epizotlarına, motiflerine ve diğer unsurlarına bakıldığında, geleneğe uygun olarak söylenip, yazıldığını ifade etmek ve bu dönemdeki Türk Kültürüne ait pek çok unsuru yansıtmaları açısından da esere Türk mührünün vurulduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca eserin tamamının manzum oluşu ve kahramanların sosyal statülerinin birbirine yakın oluşu (her iki aşığın da babaları zengindir) hikâyenin kayda değer özelliklerindedir.

Not: Bu çalışmada esas alınan metin Kazak ozanı Bisembay'ın ağzından derlenmiş ve Köbey Seydehanov tarafından kaleme alınmış "Kozi Körpeş-Bayan Sulu Jırı, Almatı, 1985" adlı eserdir. Ayrıca metin Türkoloji öğrencisi Gülnaz Satabayeva'nın yardımlarıyla Türkiye Türkçesine çevrilmiş, ondan sonra üzerinde çalışma yapılmıştır.

BİZE GELEN KİTAPLAR

"Balalar Folkloru" 2 cilt. Birinci cilt Ufa 1994, 2. cilt Ufa 1996 • "Başkurt Folkloru" 2. cilt, Ufa 1995 • "Başkurt Ekiyatları", Ufa 1996 • "Başkurt Halk İcaadı", İki Cilt. Birinci Cilt. Ufa 1995, İkinci Cilt Ufa 1997 • İsmet BİNER, "Rusça-Başkurtça-Türkçe-Rehber", Moskova 1994 • Dr. İsmet Çetin, "Kızıl Elma" Ankara 1997 • Dr. Yaşar KALAFAT, "İslamiyet ve Türk Halk İnançları", KB Hagem Yayınları, Ankara 1996 • Prof. Dr. Ahmet SÜLEYMANOV, "Ekiette Hekiket", Ufa-Kitap 1996 • Gaynislam İbrahimov, "Türkçe-Başkurtça Konuşma Kılavuzu", Türksoy Yayını, Ankara 1996 • Doç. Dr. Metin Ergun, "Altay Türklerin Kahramanlık Destanı Alp Manaş", Cemre Yayınevi, Konya 1997 •